

POGÁNY SZOKÁSOK
ŐSEINKNÉL.

ROGER ÉS TAMÁS ESPERESEK A NAGY TATARJÁRÁSRÓL.

MÁTYÁS FLÓRIÁN

ERV. TAGTÓL.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1897.

Pogány szokások őseinknél.
Roger és Tamás esperesek a nagy tatárjárásról.

ELŐZMÉNY.

História lényeges kelleke az igazság; ez adja meg neki a pozitív tudomány jellegét, ez különbözteti meg a legendától — a regény vagy egyéb meseféle költeményektől. Arra, hogy az elbeszélést históriának nevezhessük, nem elég a szubjektív igazság — nem elég a jóhiszeműség, hanem objektív igazságot követelünk a histórikustól, tények és adatok valóságát, mely minden bírálat vagy tekintély ellenében megállja helyét ingatlanul örök időkre.

A régmúlt események igazolását az adatok három irányban folytatott vizsgálatával eszközölhetjük. Első az egy- vagy közelkorú feljegyzés. Ennek igaz voltát újra biztosítanunk kell kifogások ellen, másodsor: oklevelek vagy egyéb monumentális feliratok segélyével. Végre harmadik módozat: egybevetés a világtörténet hasonló eseményeivel. Mindezen vizsgálatok az elbeszélés igaz voltának megállapítására szolgálnak. Megkísérjük ezen módozatok alkalmazását hazai történetünk némely nem egészen biztos adataira. És pedig őseink pogány szokásait egybevetjük a világtörténet hasonló tényeivel; a XIII. századi két esperesről és tatárjárásról szóló tudósításokat pedig diplomatikai bizonyítékok által igyekezünk igazolni vagy helyre igazítani.

I.

Pogány szokások őseinknél.

A királyi jegyző művében, a fejedelmválasztásnál, vérről peccsételt szerződésről olvasunk, mely pogány szokás szerint (more paganismo) kötöttet. Lovat áldoztat fel továbbá a szerző ugyan pogány szokás szerint három hadvezér által a magyarok Istenének, midőn ők a hegytetőről a meghódolt ország síkságát áttekintik. Árpádról is azt írja, hogy más három hadvezértől kapott örömhír vételekor, loáldozatot rendezett, melyet egy egész hétig tartó vendégeskedés követett. Hasonítsuk össze világtörténeti tényekkel, előbb a vérszerződést, azután a loáldozatot.

1. Vérszerződés.

A királyi jegyző szerint Álmost a Hétmagyar választja meg fejedelmül még az ősz hazában. Hűséget is esküsznek neki és fejedelmi származékainak, és ezen esküt pogány szokás szerint saját vérüket bocsátván egy edénybe, megerősítik. Kijelentik azután, hogy, ha valaki utódaik közül hűtelen lenne a fejedelemhez, és háborúságot keltene közte és rokonai közt, úgy ontassék a bűnös vére, valamint az ő vérük ontatott azon eskünél, melyet neki tettek.¹⁾

Figyelemre méltó körülmény ezen szertartásban, hogy csak a hat választó főember (principales personae) eresztí véreit az edénybe, az új fejedelem biztosítására (pro Almo duce); maga Álmos nem vesz részt benne, mert az esküszöveg negyedik pontjában csak a hűtelen alattvalók vére hullásáról van szó (sicut sanguis eorum fuit fusus). Igaz, hogy az 5-dik pont átkot mond azokra, kik ezen esküt megszegik, és felemlíti ezek közt úgy a fejedelem, mint a választók utódait; de ebből

¹⁾ Tunc supra dieti viri pro Almo duce more paganismo fuis propriis sanguinibus in unum vas, ratum fecerunt juramentum. — — Si quis de posteris eorum infidelis fuerit contra personam ducem, et discordiam faceret inter ducem et cognatos suos, sanguis nocentis funderetur, sicut sanguis eorum fuit fusus in juramento quod fecerunt Almo duci, V. és VI. fejezet. Font. II. 6—7. ll.

csak annyit következtetünk, hogy Álmos az előbbi pontokban érintett kötelezettségeket elfogadta, s azok teljesítését maga és utódai nevében vérelesztés nélkül megígérte. Mi a kétoldalú szerződés lényeges kelleke.²⁾

Részletesben ismert vérszerződések adataiból kitűnik, hogy szerzőnk ezen szertartást csak hallomásból tudja s mint pogány szokást tulajdonítja őseinknek; mert az akkori iskolákban tanulmányozott Sallustius Valerius Maximus és Tacitus is hoznak fel hasonló eseteket. Előadása hiányos voltából kitűnik, hogy ő e eseklményt egészben vagy nem ismerte, vagy annak lényeges kellekeiről megfeledkezett.

Nem jelöli ugyanis, a test melyik részéből veszik a vért; sem azt, mire való a vérnek odényben felfogása. Mert ha elegendő biztosíték az eskü megtartására maga a vérelesztés, minek azt felfogni? földre is lehetett azt csepegetni. Csak mivel munkája befejezetlen maradt, tehetjük fel, hogy akadályozva volt az elszetve papírra vetett tételek kiegészítésében vagy javításában.

Áttekintve a világtörténet tudomásunkra jutott eseményeit. Európában a hajdani szittyák és dánok — Ázsiában a lidiaiak, karamánok, örmények, médusok és arabok közt fordultak elő vérről szentesített szövetekezések és barátkozások esetei. Használtak ily szertartást a görög őskor hölgyei is Lemnosz szigetén, valamint a római pártoskodók is a történeti korban. Boszúból történt vérvásról is van példa görög zsoldos vitézek közt Egyiptomban, s mesés előadás Vérbulesúról Kézai-nál. Felsoroljuk ezen szertartások ismertetéseül az ide vágó történeti szövegeket.

A szittyák Herodotosz szerint a Duna és Don folyók

²⁾ «Si quis de posteris ducis Almi et aliorum personarum principum juramenti statuta ipsorum infringere voluerit, anathemati subiacet in perpetuum.» Itt a «personarum principum» fölösleges, mert már a 4-dik pont halált szab a hűtelen alattvalóra. Lehet, hogy az első pont megszegését értette a szerző, mely a szabad választást csupán Álmos ivadékkára korlátozva tartja érvényesnek. De ekkor a *statuta* többesben elég homályos, mivel csak ezen egy pont vonatkozik az alattvalók kötelezettségére. A második és harmadik a fejedelem kötelezettségeit szabja meg; a negyedik és ötödik pedig ezen törvény szankciója.

közt tanyáztak; meg is nevezi ő azon vidék nyolcz folyóját: »A szittyák folyóinak egyike Iszter (Duna) — utána Tyresz (Dnieszter) — harmadik Hypanisz (Bug) — negyedik Boryszthenesz (Dnieper), mely Iszter után a legnagyobb — nyolczadik a Tanaisz» (Don) IV. 49—57. f. Épen ezen vidéken tanyáztak utoljára őseink is, mielőtt e boldogabb hazát elfoglalták. Mivel pedig a vérszerződés szittyá szokás volt, magyar eleink is helyi hagyománykép gyakorolták azt.

Herodotosz tüzetesen foglalkozik a szittyák szokásaival műve IV. könyvében, és leírja a vérszerződés azoknál divatozott szertartását is. — »Szövetségkötéskor így viselkednek a szittyák. Nagy cserépedényben borral keverik a szövetkező felek vérét, megszúrva késsel vagy megvágva karddal a test egy kis részét. Az edénybe mártják azután a tört, nyílakat, szekerezét, kardot. Miután ezt megtették, átkot mondanak sokszorosan magokra. Azután kiisszák a bort — nemcsak a szövetkező felek, hanem előkelő kísérik is.«¹⁾

Rövidebben jelölik ezen szittyá szokást Méla és Solinus: »Még szövetkezéseik sem vérmentesek. Megsebzik magokat az egyezkedők, s miután a kifolyt vért összekeverték, megizlelik.«²⁾ »A szittyák egymás vérét isszák és így szövetkeznek. Ez nemcsak nálok szokás, hanem a médusoknál is.«³⁾

Lucián részletesebben tárgyalja a szittyák barátkozási szerződését. Egyik párbeszédében így nyilatkozik felőle Toxaris: »Midőn valakit érdemesnek találtunk arra, hogy vele barátságot kössünk, nagy esküvel erősítjük egymásnak, hogy együtt élünk, ha lehet, és meghalunk egymásért, ha kell. Az esküt pedig így módon tesszük: Miután megvágván újjunkat,

¹⁾ Foedera cum quibuscumque inveniunt Scythae, hoc modo inveniunt. In grandem calicem fictilem vino commiscunt eorum sanguinem qui ferunt foedus, percussiones cultello, aut incidentes gladio aliquantum corporis. Deinde in calicem tingunt acinacem sagittas securim et gladium. Haec ubi fecerunt, se multis verbis devoverunt. Postea vinum epotant non modo ii qui foedus fecerunt, sed etiam comites ii qui sunt maximae dignitatis. IV. 70. fejt. Valla latin ford. 324. l.

²⁾ Ne foedera quidem incruenta sunt; sanciant se qui paciscuntur, exemptamque sanguinem, ubi permiscuere degustant. De situ orbis I. 11.

³⁾ Scythae haustu mutui sanguinis foedus sanciunt, non suo tantum more, sed Medorum quoque usitata disciplina. v. 29.

egy pohárba eszegettettük a vért, s bele mártva töreink hegyét, együtt ittunk a pohárból, semmi el nem választhat többé minket egymástól.«¹⁾

Itt meg kell jegyeznünk, hogy ezen utóbbiak mind a hárman megfeledeztek egy lényeges kellékről; arról t. i., hogy a vért borral vagy más folyadékkal kell keverni, hogy az kis vártatva megiható legyen. Másképen rögtön megalszik és italra nem alkalmas.

A hajdani pogány dánoknál is divatozott, ezen pogány szokást Saxo grammatikus említi, azon különbséggel, hogy ők egymás vérével csak ruhájokat fecskendezték be, hogy a szerződés látható nyoma folyton szemök előtt maradjon. »Magára hagyott Hadingot, Dánia kileczedik fejedelmét, némely szánakodó félszonű öreg, egy Liser nevű kalóz oltalmába ajánlí innepélyes egyezkedéssel. Mer a régiek szövetségkötésnél saját vérökkel hinték meg egymás ruháit: vérök közlésével pecceltelven a kötött barátságot.«²⁾

Az ázsiai kármánok is kölesönösen pohárba bocsátott vért isznak barátkozás alkalmával, mint Athenaeus írja: »A kármánok, midőn vendégség közben barátságot kötnek egymással, vért boesátnak homlokuk eréből; a csurgó vért pedig pohárba felfogva és borral keverve iddegálják. Azt vélik, hogy a barátság felső fokára jutottak, midőn egyik a másik vérét megizlelte.«³⁾

Az arabok kövekre kenik a vért; edényre tehát nincs szükség. Herodotosz írja: »Az arabok leghűségesebben tartják meg adott szavukat, és pedig így egyezkednek: Valahányszor szövetséget akarnak kötni, egy közvetítő férfiú áll köztök, ki

¹⁾ Toxaris sive de amicitia. III. 62. Tauchn. kiad.

²⁾ Hadingum grandaevus quidam altero orbus oculo solitarium miseratus Lisero cuidam piratae silenni pactionis jure conciliat. Siquidem ieturi foedus veteres, vestimenta (cod. vestigia, nullo sensu) sua mutui sanguinis aspersione perfundere consueverunt amicitiarum pignus alterni crucoris commercio firmari. Historiae Danicae lib. I. p. 12. edit. 1644.

³⁾ Ferunt Carmanos in symposiis invicem benigne complexos venas in fronte scindere, et sanguinem defluentem in poculo miscentes bibere: summum amicitiae terminum attingisse existimantes, quum sanguinem invicem degustarint. Deipnosoph. II. 7.

éles kövel megvágja a hüvelyk táján a szövetkezők tenyerét. Azután mindkét fél ruhájából szakít egy darabkát és a vett vérrel megken hét oda hozott követ. Kenés közben segélyül hívja Dionizoszt és Urániát. Azután azon férfi, ki közvetítette a barátkozást, figyelmezteti a vendéget vagy a honfitársat, ha ezzel történt az egyezés, hogy most már le vannak kötelezve egymásnak. Ekkor igazságos dolognak tartják a felek, hogy a megkötött egyezséget vagy barátságot meg is tartsák.*¹⁾

Az örményeknek sem kellett edény vagy hígító folyadék, midőn egymással életbe vágó szerződést kötöttek. Összekötik ekkor szorosán az egymással szerződő felek keresztbe tett jobb kezeiken hüvelyk ujjait, írja Tacitus. Midőn pedig azok kellőképen felduzzadtak, megszurván, vért eresztenek belőlök, és azt kölcsönösen nyalogatják. Ez náluk titkos, vérrel szentesített szerződés.²⁾

Így nyalogatták egymás vérének hajdan a szerződő lidiaiak és a médusok is. Herodotosz írja rólok: »Midőn a lidiabeliek a médusokkal egyenlő szerencsével vívtak, történt, hogy hirtelen éji sötétséggé változott a nappal. Ezen napfogyatkozást megjósolta volt milétoszi Thálesz a joniai görögöknek, épen azon évre, a melyben meg is történt. Midőn a lidia- és média-beliek látták, hogy a nappal elsötétedik, abba hagyják a viadalt és sieténeek békét kötni egymással. Úgy kötnek szerződés-

¹⁾ Servant fidem Arabes inter homines ut qui maxime, quam hunc in modum dant. Quoties foedus inire voluat, alius quidam medius inter utrosque stans, acuto lapide ferit volam juxta majores digitos eorum qui foedus ineunt. Deinde sumto faeco ex utriusque vestimento, inangit eo sanguine septem lapides in medio positos, inter ungendum invocans Dionysium et Uraniam. Hoc acto idem, qui fuit sequester foederis inter amicos contrahendi, vadatur hospitem, aut forte civem, si cum civis res agitur. Quod foedus et ipsi qui amicitiam contraxerunt servare justum censent, III, 8, lat. 221. f.

²⁾ Eodem anno (Rom. 804, Christi 51) bellum inter Armenios Iberosque exortum. — Mos est regibus quoties in societatem coeant, implicare dextras, pollicesque inter se vincere, nodoque praestringere. Mox ubi sanguis in artus extremos se effuderit, levi lecta cruorem efficiunt, atque invicem lambunt. Id foedus arcanum habetur, quasi mutuo cruore sacratum, Annal. XII, 47.

seket ezen népek, mint a hellenek; vagy pedig mindkét fél megsebzí karját, és kölcsönösen nyalják egymás vérének.*¹⁾

Az öldöklésre vagy államesínyre szövetkezett társak is vérivással peccélték titoktartásra tett esküjüket. Hiresek e tekintetben a görög hősvilágban élt Lemnosz szigetbeli hölgyek, kikről azt regélik a költők, hogy közmegegyezéssel elhatározták, nemcsak férjeik, hanem minden férfi — legyen az apa vagy gyermek — legyilkolását. Tervüket egy kivétellel végre is hájták: Hypsipyle t. i. megmenté apját, az öreg Thoász királyt. Státius római költő azt írja, hogy ama nők saját fiaik vérével biztosították egymás közt esküjüket. »Mirantia ferro — pectora — Perfringunt, ac dulces nefas! in sanguine vivo Conjurant, matremque recens circumvolat umbra.« Theb. V, 157—62. A régi kommentátor erre megjegyzi: »Embervérrel telt poharat hordozának körül, s ivának abból mindnyájan hazájok romlására.«²⁾

A lemnoszi költeményes összeesküvés szertartását két ízben ismételik államesínyt tervező rómaiak. — Plutárk írja Publicola életrajzában, mikép esküdtek össze Aquilius és társai a köztársaság megbuktatására: »Nagy esküt tőnek megölt ember vérével áldozva, s annak belcét kezökkel érintve.«³⁾

Kormányváltoztatást terveztek Rómában Cicero konzul-sága alatt Catilina és társai is, kik titkos gyűlésökön borral kevert embervért ittak. Sallustius írja: »Hire volt azon időben, hogy Catilina borral hígított embervért hordozott körül. Melyből, miután mindnyájan átkozódva hörpentettek, mint

¹⁾ Lydi ac Medi cum signis collatis aeque Marte certarent, stante pugna contigit, ut repente dies nox efficeretur. Quam immutationem hujus diei futuram Thalax Milesius Jonibus praedixerat, hunc ipsum annum praeciuiens, quo immutatio facta est, Lydi ac Medi cum diem noctescere viderunt, a pugnando destiterunt, eoque propensius ad pacem inter se constituendam festinaverunt. Incunt autem haec gentes foedera cum cetera ritu graecorum, tam feriendo brachia pariter utriusque, ac mutuum sanguinem delingendo, I, 74, lat. 58—59.

²⁾ Plenum humani sanguinis poculum circumtulisse, et sic omnes contra salutem patriae degustasse.

³⁾ Magnum placuit eis jurare jusjurandum, libantes occisi hominis sanguine, ejusque viscera tangentes. Vitae parallelae, cap. IV, Fauchnitz edit. I, 203.

ünnepélyes áldozáskor szokás, közölte velök tervét.¹⁾ Florus ugyanezt ismétli.²⁾ Tertullian véleménye szerint karjaikból eresztett vér volt a csészekben: »Olvassátok meg most, hol van megírva, hogy némely népek karjaikból kölesönösen vett vért izelve erősítették meg szövetségeiket. Ilyesmi történt Catilina összeesküvésekor is.«³⁾

Allamesinyt tervezett örmény Száriaszter is apja Tigránesz király ellen, mint Valerius Maximusz írja: »Száriaszter úgy egyezkedett párthíveivel atyja Tigránesz arméniai király ellen, hogy ereszszenek mindnyájan vért jobb kezükből, s kölesönösen szörpölgjék egymás vérére.«⁴⁾

Feltűnő, hogy ezen többféle okokból kötött vérszerződés közt nem találunk olyat, mely fejedelem szabad választására vagy alkotmányos feltételek megállapítására vonatkoznék. Ezt a most nálunk hitelesnek tartott vérszerződési adatot krónikásaink nem ismerik; csak a királyi jegyző egymaga beszél róla.

Boszúból történt vérivás.

Nem tartozik ugyan szorosan véve tárgyunkhoz, mert nem szerződés, de meg kell mégis említenünk a boszúból történt vérivás példáját, mert Kézai kőszá hírvégyant közöl ilyesmit Bulesúról, a szomorú véget ért magyar vezérről.

A régi lantosok és hegedősök által a honszerző Hétmagyarról terjesztett népmonda két, egymástól eltérő változatban került írásbeli feljegyzésre. Innen a különbség Béla jegyzője és későbbi krónikásaink előadásai közt. Az előbbinél

¹⁾ *Oratione habita cum ad iurandum populares sceleris sui adigeret, humani corporis sanguinem vino permixtum in pateris circumtulisse. Inde cum post exsecrationem omnes degustavissent, sicut in solemnibus sacris fieri consuevit, aperuisse consilium suum. Catil. 23.*

²⁾ *Additum est pignus conjurationis sanguis humanus, quem circumtulatum pateris bibere. IV. 1.*

³⁾ *Legite nunc ubi relatam sit defusum brachiis sanguinem ex alterutro degustatum nationes quasdam foederi comparasse. Nescio quid et sub Catilina tale degustatum est. Apolog. 9.*

⁴⁾ *Cum Sariaszter adversus patrem suum Tigranem Armeniae regem ita cum amicis consenserit, ut omnes dextris manibus sanguinem mitterent, atque eum invicem sorberent. Val. Max. IX. 11. ext. 3.*

a Hétmagyar nevei: Álmos, Előd, Kund, Ound, Tas, Huba és Tuhutum (VI. fej. Font. II. 7. l.). Ezek még az ősbazában vezérkedtek. Mídon pedig a magyar hadak mai hazánk földre jutottak és a honfoglalás nagy művét végezték, krónikásaink eltérő véleménye szerint csak Kund egymaga volt még köztök életben. A többi hat közül pedig csak négyen származnak az ősbazai vezérektől: Árpád fejedelem Álmos fia, Szabolcs és Lél, Előd és Tas fiai, és Gyula Tuhutum unokája. A hatodik kapitány, Bulesú, már nem a Hétmagyarhoz tartozó ivadék: apja Bogát. A hetedik pedig, Ors vagy Ors-úr (Ursuar), már nem is magyar faj. Apja Ouesid, a hét kún vezér egyike, ki csak Kíev alatt szegődött Álmos fejedelemhez (Anonym. X. f. Font. II. 11. l.).

Ezen két jegyzék egybevetéséből valaki a magyar vezéri méltóság örökölhetésére következtethetne. De megingatja e föltevést Ound és Huba vezérek esete, kik nemzetségeket alapítottak: »Ound fia Ete, kitől a Kalán nemzetség, és Huba, kitől a Szemere nemzetség származik;« helyökbe mégis nem fiaik, hanem Bulesú és Ors-úr következtek. A jegyző csak a fejedelem választását említi; többi krónikásaink az alárendelt vezéreket is választatják. »Deliberato communi consilio, septem capitancos inter se praefecerunt.« Font. II. 123. Főkéllék vala tehát a vezérség elnyerésére, nem a származás, hanem a hadászati tudomány és vitézség. »VII. principales personae erant viri nobiles genere, et potentiores in bello.« Font. II. 6.

Bulesút »vir sanguinis«-nek nevezi jegyzőnk (53. f.). Vérbulesú- vagy Berbulesúnak írják összes krónikáink. Kézai magyarázatot is ad hozzá: »Azért hívták Vérbulesúnak, mert mintán őset a krimildi ütközetben a németek megölték, boszút akarván rajtok állani, több németet nyársra vonva megsütöttek, s oly kegyetlenül hánt, mint mondják, velök, hogy bor gyamánt itta némelyek vérére.«¹⁾

Ezen magyarázat, nézetünk szerint, nem válik be. Elte-

¹⁾ *Pro eo enim Werbnichu est vocatus, quia cum avus ejus in prelio Crimildino per teutonicos fuisset interfectus — volens recipere vindictam — plures germanicos assari fecit super veru, et tanta crudelitate in eos dicitur exarsisse, quod quorundam quoque sanguinem bibit sicut vinum, c. 19. Font. II. 73. 4.*

kintve attól, hogy Bulcsú az ágostai ütközet idején már keresztény volt, van példánk arra, hogy magyar vitézeink az elkeseredetten heves küzdelemben történt vérengzést, vérivásnak magyították. Így felelnek ugyanis magyarjaink az 1355-ben vívott ütközetben a kegyelemért esdeklő németnek: »Veszteg kurvanó fia, szájos német! inttátok vérenköt, ma iszjuk vértetek.« Mit azonban sem a német, sem a magyar meg nem eszelekedett. Csak szójáráis volt, midőn öldöklés közben a halál poharát ürítették az ellenséggel, vagy éppen jelképes mondatban vérét itták annak.¹⁾

Ily boszúból történt valódi vérivásról olvasunk példát Herodotosznál. Halikarnasszosi Fánész Amásziis, egyiptomi király zsoldos vitéze, átszökött a Kámbiszes vezérlete alatt előnyomuló persákhöz s kalauzul szolgált nekik. Felboszúlnék ezért az egyiptomiakhoz hű görög és káriali zsoldosok, s ily boszút állának rajta. A táborba hozák Fánész Egyiptomban hagyott fiait — egy edényt helyezének a két hadsereg közt lévő térre, s leülék apjuk szemé láttára a gyermekeket, véreket pedig az edénybe folytaták. Végre bort és vizet töltének a vér közé s megivák azt közösen. Azután pedig összecaptak az ellenséggel.²⁾

2. Lóáldozat.

Béla király jegyzője két ízben teszen említést őseink által végzett lóáldozatokról. Az elsőt Ound, a Hétmagyar

¹⁾ Cadebant *buicati* teutonici, sicut boves in macello. Erat enim preceptum ungaris ne aliquem eorum caperent, sed *mortis poculo* cunctos teutonicos inebriarent. Porrigebant enim manus suas dicentes: *O ipeber her foh mych, nycht thewth mych.* Hungari autem funesto gladio supra eorum capita evibrato amputabant eis manus et caput dicentes: *Weszteg Kurwancsefya zaios nemeth, inttatok verenkot, ma iszjuk wertheketh.* Et sic eosdem crudeliter occiderunt. Dubn. Kron. Font III. 147.

²⁾ Aegyptiorum auxiliarii graeci et Cares, Phani, qui externum exercitum in Aegyptum adduxisset infens, hoc rei in illum sunt machinati. Filios qui erant a Phano relicti in Aegypto in castra perduxerunt, atque in conspectum patris. Positoque in medio duorum exercituum cratere, dehinc productos singulos puerorum super craterem obruncaverunt. Omnibus interfectis, vinum et aquam in craterem intulerunt. Quo sanguine epoto auxiliares ita confixerunt. III. c. 11. lat. p. 222—3.

egyike, Ketel és Turezol hadnagyokkal együtt ajánlják fel a magyarok Istenének: »Akkor ezen három úr, azon hogy (Turezol) tetejéről áttekintve a rónaságon egész a szemhatárig, kimondhatatlanul megkedvelék azt, és azon helyen leölve egy kövér lovat, pogány szokás szerint nagy áldomást csinálnak.«³⁾

Vallásos tényre vonatkozik a 22-dik fejezetben olvasható áldomás nevezet is, melyet Árpád rendez, midőn a Hétmagyar ketteje, Tuhutum és Tas, Szabolescsal Előd fiával együtt az ország határait a Meszes hegységnél megállapították: »Ezen három nevezett férfiú minden működésökről jelentést tőnek hűségese küldöttjeik által Árpádnak és főembereinek. Miről tudomást nyervén Árpád és az ő főemberei, nagy vigasággal örvendezének, és pogány szokás szerint áldomást rendezének, különféle ajándékokat adván az örömlír hozóinak.«⁴⁾

Itt alkalmilag megjegyezzük, hogy áldomás szó a XIII. század elején annyi, mint *sacrificium, oblatio, victima, benedictio*. Az adás-vevési áldomások (mercipotus) számára csak a XVI. századtól kezdve bírnak példákkal. Lásd »Nyelvtörténeti Szótár-kísérlet« című munka 108-dik lapján.

Figyelemre méltó, hogy mindkét szövegben több személy mutatja be a lóáldozatot, és csak azután következik a vendégség. Így a 16-dik fejezetben három napon át vendégeskednek: »Nagy öröm lett Árpád udvarában, és három napon át nagy vendégséget tartottak.«⁵⁾ A második lóáldozat után pedig, mivel az országos határ kitűzéséről volt szó, már egy hétig tart a dárídó. Mutatkozott is a lakomázókön a felköszöntött horital hatása.⁶⁾

³⁾ Tunc hi tres domini super verticem ejusdem montis, terram undique prospicientes quantum humanis oculus valet, ultra quam dici potest dilexerunt, et in eodem loco occiso equo pinguisimo magnum aldumas fecerunt. 16. fej. Font. II. 7. 1.

⁴⁾ Tunc hi tres preminati viri omnia facta sua duci Arpad et suis primatibus per fideles nuntios mandaverunt. Quod cum renuntiatum esset duci Arpad et suis yobagionibus gavisii sunt gaudio magno valde, et more paganismo fecerunt aldumas, et gaudium annuntiantibus diversa dona presentaverunt. 22. fej. Font. II. 22.

⁵⁾ Maxima leticia orta est in curia Arpad ducis, et per III. dies magnum convivium celebraverunt. 16. f.

⁶⁾ Dux vero Arpad et sui primates ob hanc causam leticia, per

Az eldődeink ezen áldozati szertartásáról szóló szövegeket felvilágosítják a világtörténetből vett külföldi példák.

Az ázsiai Imáus hegység vidékén lakó masszagéták Herodotosz szerint: »Az istenek közt csak magát a napot imádják, kinek lovakat áldoznak. És úgy szoktak áldozni, hogy a leggyorsabb istenség tiszteletére a minden négylábúak közt a legszerűebbet ölik le.«¹⁾

Európában az Iszter és Tanaisz között tanyázó szittyák, mint Herodotosz írja: »Egyéb állatokon kívül leginkább lovakat áldoznak.«²⁾ Valamint a fent említett vérszerződés, úgy a lóáldozat is hagyományos szokásképen maradt őseinkre az előttök ott lakozott szittyáktól.

Találunk Európában a spártaiaknál is lóáldozatokat. Pauszaniász írja úti rajzában: »A Tajgét hegytetőn van Talemton, melyről azt tartják, hogy a napnak van szentelve. Ott más állatokon kívül lovat is ölnek a nap tiszteletére. Ugyan ezt teszik, mint tudjuk, a persák is.«³⁾

Még a méziái népről említ fel Florus hasonló esetet. Ezen nép a Duna folyó és Macedonia közt lakott Augustus császár idejében, s lovat áldozott, mielőtt a rómaiakkal megütközött. »A méziabeliek a harczenal előtt rögtön egy lovat áldozván, fogadást tőnek, hogy az ellenfél elesett hadnagyai béleivel áldoznak s azután azokat felfalják.«⁴⁾

A rómaiak is hajdan lovat áldoztak: »Márs tiszteletére lovat ölnek, vagy azért, mert lóformájú alkotmány segítségével vették be a görögök Tróját; vagy azért, mert azt hitték, hogy Márs ily állatban gyönyörködik.«⁵⁾

totam unam hebdomadam solemniter comedebant, et fore singulis diebus inebriabantur. 22. f.

¹⁾ Massagetæ ex diis unum Solem venerantur, cui equos immolant. Hic autem est eis mos sacrificandi, ut deorum perniciosissimo e quadrupedibus omnibus perniciosissimum mactent. I. 216. lat. 129. l.

²⁾ Immolant eum alia pecora, tum equos quam maxime. IV. 7. lat. 324.

³⁾ Taygeti vertex Talemton sustinet. Sacrum soli appellant, ibique et alias hostias, et equos soli caedunt, idem autem sacrum et Persis patrium esse novimus. III. 103. 1583-i kiadás.

⁴⁾ Mysi statim ante aciem immolato equo concepere votum, ut caesorum extis ducum et litarent, et vescerentur. IV. 12.

⁵⁾ Equus Marti immolabatur, quod per ejus effugium Trojanum capti

Ázsiában a persáknál és irdusoknál divatozott ezen szokás. Persáknál a lovak, mint Jusztin írja, az istenségül tisztelt napnak voltak szentelve. Midőn t. i. Dárius és társai megölték a trónbitorló mágusokat, »megegyeztek egymás közt, hogy bizonyos napon hajnalban kivetik mindnyájan lovaikat a palota elé; s a kinek lova napkeletkor első fogna nyeríteni, az legyen a király. Mert istennek tartják a persák a napot, és azt mondják, hogy a lovak ezen istennek szenteltek.«¹⁾

Első tekintetre azt hinné a tudományos kutató, hogy a persák, mint jól ismert tűzimádók, véres áldozatoktól tartózkodtak. Csak a későbbi időkben volt ez így; de Cyrus korában a napnak szentelt lovat fel is áldozták. Égő áldozat (holocaustum) volt ez, mint Xenophon írja, ki persa hadseregben szolgált s a nép vallási viszonyait jól ismerte. »Megnyitak a királyi palota kapui, s négy természetes bika után lovakat vezettek áldozatul a napnak. Midőn a szent berekhez jutottak, leölték és egészen elégeték a bikákat; azután feláldozák, és egészen elégeték a lovakat a nap tiszteletére.« (Cyroquadia VIII. 3. Tauch. kiad. I. 299.)

Ily áldozatra ezélez Pauszaniász a fennidézett szövegben, és fentartotta emléket Ovidius ezen verspárban: »Placat equo Persis (nominativ. πέρσης) radiis Hyperiona cinctum, Ne detur celeri victima tarda deo.« Fast. I. 383.

Az irdusoknál is a lóáldozat az *Açamedha*, ma ugyan vérontás nélkül rendezett szimbolikus művelet; de hajdan a Védákban foglalt szertartás szerint leölték az állatot. Leírja a szertartás egyes részleteit az Aitaréja bráhmána (II. 1—7.) utalva a Rigvéda első könyvében olvasható 162-dik himnusra. Nevezetes ebben, hogy ezen áldozati állat lelke halhatatlan és mennybe jut. Miután ugyanis a lovat leölték, husát pedig megfőzték, a 21-dik versben ily szavak intéztetnek a volt

sunt, vel quod eo genere animalis Mars delectari putaretur. Festus v. Equus.

¹⁾ Occisus magis pacti inter se sunt, ut die statuta omnes, equos ante regionem primo mane perducerent; et ejus equus inter solis ortum hincitum primus odidisset, is rex esset. Nam Solem Persæ unum Deum esse credunt, et equos eidem Deo sacros ferunt. Justin. Histor. I. I. c. X.

²⁾ Ἰσθμῶν τῆς Θιῆς καὶ ὠλομαντοῦ τῆς Ἰσθμῶν. A Cyrus sirendé-

lőhoz: »Mindezek után *te nem halsz meg*, nem is sértetel; az istenekhez mégy te jól járt útakon.«¹⁾

A Védákban foglaltakon kívül a 89 ezer verspárt 18 könyvben tartalmazó Mahábháraták 14-dik könyve egészen ezen szertartás elbeszélésével foglalkozik. Leírja t. i. mikép végezte azt a nagy király Judhisthira a többi királyok felett szerzett hatalma jeléül. Ezen részlet czime: *Aycamedhika Parva*, löaldozati szakasz.

Ezen nagy nemzeti éposz költője tovább megy a fönt említett állati lélek fönmaradása tekintetében. Nem szorítkozik csupán vallásos műveletre, hanem mellőzve a lélekvándorlást halál után, eleven állatot is felvesz mennyégbe. A 17-dik könyv neve: *Mahápraszthánika* = nagy utazás. Ott Indra be akarja vezetni Judhisthira királyt saját mennyországába. De mivel ő oda bemenni vonakodik, ha csak őt mindenféle követett hűséges kutyáját is magával nem viheti; bebocsátja Indra az obet is gazdájával együtt a *Szvangába*. Csak miután a buddhizmus az egyetemes lélekvándorlást hirdette és az indus népség azt elfogadta, szüntették meg a bramínok, s tették jelképpé a véres áldozatokat.

A királyi jegyző tudósítása eldöleink löaldozatairól ép oly hiányos, mint volt a vérszerződés fölemlítése. Mert elfeledé nyiltan kifejezni, étkeztek-e a felöldozott lö husából (ex equo pinguisimo), vagy azt persa szokás szerint egészen elégették.

Megjegyzendő, hogy a vendégség nem függ össze a löaldozattal, hanem Árpád a hódításról vett jelentés után tart udvari embereivel három napi lakomázást.

II.

Tamás és Roger esperesek a nagy tatárjárásról.

Különös jelenség a modern történettudományban, hogy a régmúlt eseményekről oklevéli adatok felhasználásával pon-

két őrző Mágusok is havonként egy lovat kaptak, hogy áldozzanak a'val Círusért. Arrian. Anab. VI. 29. 7.

¹⁾ Na vá u etán mrijaszé, ná risjaszi, deván id esi pathibhéh szugebbih.

tosabb tudomásunk lehet nekünk ma, mint volt a történeteket nemesak szemmel látott, hanem azokban részt is vett tanuknak. Mert egyes emberek nem láthatnak mindent, s a látottakon kívül hallomásból is közölnek híreket, melyek olykor helytelenek, többnyire pedig hiányosak vagy túlzók.

Például szolgálnak erre a XIII-dik századi tatárjárást ismertető egykorú feljegyzések. Két szemtanú írta meg ezen történetet: Tamás spalatói és Roger nagyváradí esperesek. Ezen utóbbi tatárabságban töltött vagy másfél évet; Tamás pedig látta Spalatóban a királyi családot s menekülő főemberekből állott kíséretét. Sőt szemlélte a városi bástyákról az őket üldöző tatárhordákat is. Együtt élt e két egyházi személy a nevezett városban vagy 17 esztendeig; volt tehát elég idejük eltérő nézeteik kiegyenlítésére. Előadásaik még sem mentesek feltűnő tévedésektől.

Az esperesek történeti tévedései.

I.

Tamás azt írja, hogy mikor Béla király értesült a tatárok közeledéséről, maga ment az országot határoló hegységbe, hogy annak szorosait eltorlaszoltassa. »Megindult végre mégis a király és eljutott az Orosz- és Magyarország közt emelkedő hegyekhez.«¹⁾

Ezen adatot történetíróink egyike sem vette át; ők mind Roger előadásából merítenek: »A király a nádort küldé egy hadsapattal az ország azon hegyi kapuja védelmére, melyen át út nyílik Russziából Magyarországra.«²⁾

A körülményekből is erre következtetünk. A királynak sok teendője akadt a központban. Fegyverkeznie kelle az ellenállásra s bevárnia, leszee sikere a szomszéd fejedelmekhez inté-

¹⁾ Vix tandem rex commovit se, et abiit ad extrema sui regni, venitque ad montes qui sunt inter Ruteniam et Vngariam. C. 37. Schwandt. SS. III. 602.

²⁾ Rex ad custodiendam portam Rusciae quae montana dicitur, per quam in Hungariam patebat aditus, misit majorem suum comitem cum exercitu palatinum, c. 14.

zett kérelmének. — jönek-e segédhadak a nemzeti védelem támogatására. E körülmények méltatásából eredt valószínűség szól Tamás nézete ellen, és dönt Roger javára.

2.

Meglepő körülmény, hogy Tamás nem volt jól értesülve egyházfőnöke Roger érsek magyarországi szerepléséről a tatárjárás előtt és után. O Roger hazánkban tartózkodását a tatárululás idején Tolet János bíborostól kapott küldetésével hozza kapcsolatba. Roger Tolet János kardinális káplánja vala, ki őt gyakran küldözgeté Magyarországra intézkedés végett saját és az egyház ügyeiben. Ott időzik vala ezen Roger a tatárok dúlásakor, s kezökbe esvén, közel két éven át élt köztök szegény alacsony szolga képében, s alig kerülheté el a halált. Midőn pedig urához a bíboroshoz visszatérhetett, ez szorgosan gondoskodott előléptetéséről — bemutatta és ajánlta őt a pápának.¹⁾

Tamás 1249 után szerkesztette ezen előadását, a hozzá és káptalanjához intézett bullából, melyben tudatja velök a pápa Roger érsek kinevezését.²⁾ Igaza van az esperesnek abban, hogy Roger, mielőtt érsek lett, János bíboros káplánja volt. Igaza van abban is, hogy ő bíboros főnöke (de Jakab) ügyeivel foglalkozva hazánkban lakott a tatárjáráskor, s miután rabságba esvén onnan kiszabadult, visszatért előbbi főnö-

¹⁾ Fuerat autem clericus capellanus eujusdam cardinalis Joannis Toletani, quem frequenter pro suis et ecclesiae negotiis praenuntiis in Ungariam mittere solitus erat. Idem autem Rogerius tempore tartarorum ibidem inventus est, et in eorum manibus incidens, inter ipsos per biennium fere sub specie alienigenae vilis et pauperis servi delitescens vix evasit mortis incursum. Cum autem ad suum dominum reversus fuisset, coepit idem cardinalis ad ipsius promotionem vigilanter intendere, et ipsum in notitiam et gratiam domini papae devenire fecit. c. 48. Schwandi, SS., III. 629.

²⁾ Innocentius — archidiacono et capitulo Spalatensi. — Attendentes quod dilectus filius magister Rogerius, dilecti filii nostri Joannis tituli S. Laurentii in Lucina presbyteri cardinalis — erit utilis et sufficiens ad regimen ecclesiae memoratae, ipsum de fratrum nostrorum consilio praefecimus in archiepiscopum et pastorem. Dat. Lugduni II. kal. Maii anno VI. (1249.). C. D. IV. 2. 57.

kéhez. Mindezt ő az érsek vagy környezete közléseiből tudhatta. De megfélekedzett a jámbor esperes Jakabról, a prenesztei püspökről és pápai követről, kinék ügyeit káplánja Roger mint nagyváradi és soproni esperes vagy tiz éven át intézte, s rabsága után is annak szolgálatába került vissza. Ismernie kell vala Tamásnak, mint 1230 óta esperesnek Jakabot a spalatói érsekségen is fenhatóságot gyakorolt bíborost, s fel kell tennünk, hogy műve idézett szövegét elfoglaltsága vagy egyéb okok miatt nem revidálhatta. Mivel pedig tudunkra újabb historikusaink sem javítottak rajta, megkísérjük oklevélgyűjteményeink felhasználásával e kronológiai abszurdum helyreigazítását. Kezdjük Jakab bíboros ismertetésével.

Jakab de Pecoraria piacentzai születés, cisterci szerzetes, és a Szent-Vinczéről és Anasztázról nevezett római monostor apátja, III. Honorius pápa gyóntatója volt. Követségbe küldé őt Gergely, mint prenesztei választott püspököt hazánkba 1232-ben.¹⁾ Első káplánja egy esztergomi kanonok volt,²⁾ de a következő évben Roger lépett helyébe.³⁾ Ez után hét évvel történt Nagyvárad pusztulása, s az esperes-káplány rabságba esett, melyből kiszabadulván birtokait elpusztítva találta, s jövedelem hiányában kész volt azon megyebeli hivataláról lemondani, s elfogadni helyette a jövedelmes soproni esperességet, melyre IV. Inceze pápa ki is nevezte.⁴⁾ A káptalanhoz intézett

¹⁾ Cum Jacobum praenestinum electum ad partes Ungaricas legatum providerimus destinandum, 1232. C. D. III. 2. 302.

²⁾ Magister Cognoscens canonicus Strigoniensis capellanus domini Jacobi praenestini electi, regni nostri legati. Knuz. Mon. I. n. 344. p. 29.

³⁾ Dilectus filius Rogerius capellanus tuus fideliter nobis exposuit. 1233. C. D. III. 2. 371.

⁴⁾ Cum nonnumquam apostolicae sedis benignitas extraneis et ignotis beneficentiae manum aperiat, eo dignus clericis qui fratrum nostrorum, et per consequens nostris insistant servitibus, benefacit. — Cum archidiaconatus Soproniensis ante devastationem Hungariae tantopere vacuisset, quod ejus esset collatio ad sedem apostolicam devoluta; mandamus, quatenus dilecto filio Rogerio capellano Venerabilis fratris nostri J. episcopi praenestini, archidiaconatum, quem in Varadiensis ecclesia obtinet resignare, ac in eodem Soproniensis residere parato, dictum archidiaconatum auctoritate nostra conferre curetis. Datum Laterani Idib. Nov. anno primo. C. D. IV. l. 304. Inceze pápa beiktatása 1243. június 28-dikán.

oklevél szerint ekkor Roger még mindig a preneszteri püspök káplánya. Jakab elhúnyta után Roger a soproni esperes, János kardinális szolgálatába lépett, s mint ennek káplánya szenteltetett érsekké. Ki volt ezen János, mikor lett kardinális és volt-e követ Magyarországon? Tolet János angol férfiú ciszterci szerzetesből, mint Incze pápa kedveltje kardinális lett 1244. május 28-dikán; és azon titulust nyerte, melyet maga a pápa, mint Fieschi Szinibáld viselt volt, t. i. S. Laurentii in Lucina presbyter. Ő soha sem viselt követséget Magyarországon, és csak 1261-ben nevezte ki őt IV. Orbán portusi püspökké.

Ezen adatokból kitünik, hogy Roger nem lehetett Tolet János ügyvivője nálunk a tatárjáráskor; nem is ez mutatta be őt a pápának. Épen a Jakab szolgálatában szerzett ügyviteli érdemeiért jutalmazta őt meg Incze pápa a soproni esperességgel.

3.

Roger esperes biztosítja előszavában olvasóit, hogy a tatárjárásról írt művében hamisítatlanul adja a történeteket (sine falsitatis admixtione). Mégis, mivel nem mindent maga tapasztalt, hanem némely dologról csak hallomásból értesült (nonnulla a fide dignis didici. Font. IV. 45.), nem csoda, hogy némely állítása nem állja ki a szigorú bírálatot.

Azon állítását ugyanis, hogy tatárok által ostromolt vár csak három maradt meg bevehetetlenül honunkban, megczáfolja a legilletékesebb tanú Béla király, ki jószágot adományoz Mátéfi Filep várnagynak azon vitézségeért, hogy megvédte Kemluk királyi várat tatár és más ellenség ismételt megtámadásai ellen.¹⁾ Ez volna a negyedik ostromolt és fennmaradt vár. Van hírünk egy ötödikről is, mely nevét: Menedék-kő, latinul Lapis refugii, azért kapta, mert az oda menekültek az ostromló tatárokat visszaverték. Hírét Pethő Gergely tartotta fenn számunkra magyar krónikájában. »Sohol semmi erősség

¹⁾ Philippus supradictus castrum nostrum Kemluk nomine, suae commissum custodiae, tam contra tartaros, quam contra quosdam alios, qui ipsum multipliciter impugnabant, servavit fideliter et prudenter. 1243. C. D. IV. 1. 289.

meg nem maradhatta előttök több, hanem a Felső-Magyarországban Szepesben egy kalastrom, melyben a néma barátok laktak, melyet innen mostan Folyamat kövének hírnak. Dunán innen pedig Győri-Sz.-Márton, Székes-Fejérvára és Esztergom maradt meg tőlök.²⁾ Nem három tehát, hanem öt a tatárok ellenében megmaradt helyek száma. Roger tudósítása pedig hiányos.

De nemcsak hiányos ezen tudósítás, hanem igazság tekintetében is kifogás alá esik a Győri-Sz.-Mártonra vonatkozó nyilatkozat, hogy t. i. miután az apát vitézül védelmezte a várat s az ostromló tatárság hirtelen elparancsoltatott alóla, ezen monostor harmadik lett a be nem vehettek között.³⁾ Tamás esperes is hallomásból, a magyar uraktól, kik Spalatóba és Trauba menekültek, tudja és említi előbb Esztergom, utána Székes-Fejérvár meghírsült ostromát: de van annyi belátása, hogy nem zárja ki a lehetőséget több ostromolt vár épen maradtá felől. (Hist. Salon. 39. f. SS. III. 611. l.)

Többi historikusaink Bonfiniótól kezdve Prayig bezárólag egyszerűen ismételik az állítást, a három sikerrel védett erősségről. Csak történetünk kritikai kezelője, Katona jegyzi meg, hogy Tamás csak két bevehetetlen várról tud, a pannonhalmi-ról pedig feleljen Roger.⁴⁾ Pray nemcsak vakon hisz Rogernek, hanem a hármast számot az isteni gondviselés esodájául tekinti.⁵⁾

Katona óvatos nyilatkozata tüzetesb diplomatikai vizsgálatlételre ösztönözé fíradhatatlan történeti kutatónkat. Horvát Istvánt, ki pápai oklevélre akadt, mely a pannonhalmi várról ellenkezőt bizonyít. Ő kijelenti, hogy Roger, az egykorú író,

¹⁾ Lapis refugii monasterium Carthusianorum titulo S. Johannis Baptistae. Szent Iványi, dissert. Pandipom. 98.

²⁾ Cum tartari castrum S. Martini de Pannonia expugnarent, abbates viriliter defendente, fuerunt subito revocati. Ita quod ista tria loca tantum inexpugnata in illis partibus remanserunt. c. 46.

³⁾ Utriusque hujus acriptoris testimonio tam arx Strigoniensis, quam Albaregalis, et secundum Bogvicum Mons Pannoniae hostium constus elusit. Hist. cr. V. 1017.

⁴⁾ Vari simile est id Deum singulari beneficentia, divo Stephano tribuisse, ut quae loca vivens exquisita pietate illustravit, nihil injurie a barbarorum furore acciperent. Annal. reg. 1. 272.

tévedett, midőn azt írta, hogy Pannonhalmát a tatárok nem vették be. Van pápai bulla, mely szerint maga az apát jelenté a pápának, hogy a tatárok azon monostort lerombolták. Tudom. Gyűjt. 1828. VIII. füzet. 65—6. l.

Nem volt azonban ezen felfödözésnek kellő hatása. Akkor tájban dogmatizáló történetírók, politikai pártokat utánozva, nem okszerűsége, csak divatos történeti nézetek terjesztésére törekedtek. De a diplomatika nem tűr meg szeszélyes elmefuttatásokat. Szó- és betűadatokból következtet az, s mellőzni szokta bármily tetszés vagy nemtetszés hatásait.

Jellemzik történettudományunk mai állapotát, a mult 96-ik évben kiadott díszmű II. kötetében olvasható ezen sorok: »Miután Esztergom városa elpusztult, az aragóniai Simon ispán a várba vetette magát, és ellenállását a tatár nem volt képes megtörni. — Megvédte magát Székes-Fehérvár városa is. Pannonhalmát is megvédte apátja; úgy hogy ez a három hely a tatárdúlás közepett magyar kézen maradt.« 498—500. l.

Szabó Károly nézetét követi a szerző, ki 1861-ben kiadott »Rogérius siralmas énekéből« adja a Pannonhalmát illető szöveget: »Csak ezen három hely maradt azon vidéken megvívhatlanul.« De tesz rá ily fölösleges, hogy ne mondjuk helytelen megjegyzést: »A Duna jobb partján több vár maradt épen a tatárok dalásától, mint: Trencsin, Komárom, Nyitra várairól oklevelesen bizonyos. Hasonlóan sok népet védett meg a Szepességben a szászok által rögtönözve épített menedék-kövi erősség (Lapis refugii) is.« 48. l.

Helyes ugyan ezen utóbbi észrevétel, de a többi három várra nézve ki kell jelentenünk, hogy három hibát találtunk előadásában. Első, hogy a felsoroltak közt egyedül csak Komárom *partj* vár. Második, hogy egyik sem fekszik a Duna jobb — hanem mindegyik a Duna bal részén. Harmadik, hogy míg valaki azon okleveles bizonyítékot fel nem hozza, addig úgy tudjuk, hogy azon három vár nem *bevehetetlenül*, hanem megvívhatlanul, azaz megtámadás nélkül maradt épen. Mi nagy különbség.

Nem mulaszthatjuk el, hogy ne figyelmeztessük ezen alkalommal történetírással foglalkozó tudósainkat, a minden ellenkezőt kizáró, kategorikus nyilatkozatok czélszerűtlenségére.

Tamás esperes a tatárpusztítás áldozatai közt Budália helységet is nevezi, honnan a vérengző Kajdán vezér Esztergom alá vonult. »Transacto Januario — aquarum cursus glaciali frigore constrictus liberam viam hostibus patefecit. Tunc eruentus Caydanus primo concremata Budalia, Strigonium accessit.« c. 39. p. 610. edit. Schwandt.

Meglehet, hogy itt Budália az Alberik által szintén Esztergommal kapcsolatosan említett Bodvária (Budavára) helyett áll: »In Ante-Hungaria ignis casualis Strigonium et Boduarium devastavit.« 1233-ra Leibn. Access. II. 512. Ez azonban csak lehetőség, nem bizonyos dolog, mint azt Szabó Károly állítja, midőn azon névnek magyar eredetet tulajdonít: »Szövegünkben Budaliát olvasunk, mely név alatt mást, mint a magyar *Bud-alja* vagy Buda-alja nevezetű helyet nem érthetünk. Mielőtt a mai Buda vára épült volna, létezett Ó-Budán erősség, melyet *Budvár* név alatt emlegetnek írónk. Az ennek aljában terülő várost, *Buda alját* a mai Ó-Budát égették föl szerzőnk szerint a tatárok: miről *bizvást* merjük következtetni, hogy magát a régi budai várat, valamint több erősségeinket: Esztergomot, Fejérvárt, Pannonhalmát, Komáromot, Nyitrát s Trencsint a tatárok nem vették be, s nem dulták föl.« Rogérius siralm. éneke. 76. l.

Ezen biztos erősítgetés ellenében a tágasabb látókörű olvasó mégsem találkozik biztos tényállással; s csak valószínű sejtelmzésnek kell a nyilatkozatot tartania, mert a római korban Ó-Buda Aquincum nevet viselt; ettől pedig különbözött Budália, Décius császár († 251-ben) születési helye Eutropiusnál: »Decius e Pannonia inferiore Budalinc natus.« lib. IX. c. IV. Debreczeni (1741-diki) kiadás 126. lapon.

Mi Pannonhalmá feldúlását illeti, közre bocsátotta akadémiánk 1861-ben ama pápai oklevelet, melynek czáfolatába az idézett díszmű szerzője nem bocsátkozott. Így ír abban a pápa Béla királyhoz: »Jelentik nekünk Győri-Szt.-Márton apátja és szerzetesei, hogy te nem szánakozol nyomorúságaikon, holott elvesztették majd minden jószágaikat, és az 6 monostorok a tatárok által lerontatott (destructum). Mégis te magadnak foglaltad minden igazság ellen tizedeiket, birtokaikat és egyéb jövedelmeiket. Sürgősen kérjük és intjük királyi felsége-

det, add vissza nekik kötelességed szerint említett javadaimaikat.«¹⁾

Roger jóhiszeműségét nem vonjuk kétségbe. Ő rabságban volt már, midőn a dolog történt, és igazat mondhattak neki azok, kik az ostromlók visszavonulását vele közölték.

De nem kell vala megelégednie ennyivel, s tudakozódnia kell vala, nem tértek-e vissza új erővel a tatárok, s dulták fel a várat, úgy mint Nagyvárad pusztulásánál történt. Lásd a Roger-írta 34-dik fejezetet. Font. IV. 43—4. ll. Tamás esperes hallgatásából is a monostor feldulására kell következtetnünk. Mert alig hihető, hogy az Esztergom és Fejérvár közelében levő híres monostorról, ha az *bevehetetlen* maradt, a menekülő király környezete ne tudott volna semmit. Az sem valószínű, hogy midőn az udvari emberek azon két erős hely főmaradtát közölték az esperessel, a harmadikét tudva elhallgatták — vagy ha Tamás arról értesült, megfélekedezett volna felőle.

Kanonokság, káplányság, esperesség a XIII. században.

Roger esperességét régibb történetíróink nem szokták emlegetni; egyszerűen váradi kanonoknak czímezték őt; mert úgy vélekedtek, hogy, mivel a szerzők korában a káptalanok áldozár tagjai viselik az archidiaconus czímet, a helyettők a kerületekben működő plébánosok pedig vice-archidiaconusok — ezen állapot Roger ígejében is divatozott. Első, ki Rogert káptalanbeli áldozárnak tartja, Bonfini.²⁾ Az adott példát követik Lucius a XVII. és Katona a XVIII. század-

¹⁾ Cum sicut a parte dilectorum filiorum abbatís et conventus S. Martini Jauriensis diocesis fuit propositum coram nobis, tñ eorum miseris non compatiens, quorum *monasterium* amissis fere bonis omnibus, ab eisdem tartaris est *destructum*, ad manus tuas decimas possessiones reditus, et res alias contra justitiam receperis eorundem; Consuetudinem regiam rogandam duximus attentius et monendam: quatenus predicta restituas ut tenoris. Datum Laterani III. kal. Maii pontificatus nostri anno primo. (1244.) Wenz. II. 157.

²⁾ Rogerius unus e collegio sacerdotum, ex cuius commentariis ista collegimus, confugit in silvas. Decad. II. lib. 8. p. 233. ed. 1774.

ban.³⁾ A XIX. század historikusai is többnyire úgy nyilatkoznak felőle. Nagy Pálnál 1823-ban Roger nemesak kanonok, hanem szicíliai származású is.⁴⁾

Szabó Károlynak már önálló nézetei is vannak. Megadja ugyan Rogernek a kanonoki állást, hanem magyar vagy szicíliai származását elutasítja. »Rogerius, kit Czwittinger után (Specimen Hungariae literatae 317. l.) Bod Péter Athénisában és Horányi Memoria Hungarorum-jában tévedve írnak magyarnak és váradi születésűnek, olaszországi apuliai fi volt. Váradi kanonokká kineveztetvén, lakását hazánkba tette által. »Ez állásában Nagyváradon érte őt 1241-ben a tatárjárás.« Magyarország történetének forrásai II. füzet. Rogérius mester váradi kanonok síralmas éneke 1861. Előszó IX. l.

Befejezi ezen példasorozatot a múlt évben megjelent »Magyarország története az Árpádok alatt« czímű munka szerzője: »Nagyvárad szomorú sorsát Rogérius *kanonok* írja le síralmas énekében.« II. 492. l.

A tudós tanár nagy elfoglaltságának tulajdonítjuk, hogy nem jutott ideje megolvasni, mit jeles készülségű tagtársunk Pauler írt 1893-ban Roger hivatalos állásáról a váradi egyházmegyében: »Rogérius egykor a prenesztei bíboros káplánja; most a tatárjáráskor a váradi egyházmegye főesperese.« A magyar nemzet története — II. 240.

Kiadta volt a váradi és soproni esperességeket illető pápai oklevelet Fejér 1829-ben, és van történetíró, ki maig sem szerzett magának tudomást felőle. De mivel Roger nemesak két egyházmegyében esperes, hanem egyúttal 16 éven át két bíboros káplánja is volt 1249-ig, nem lesz fölösleges egyháztörténeti felvilágosítást adni ez alkalommal, ezen hivatalok állapotáról a XIII. században.

³⁾ Rogerium eundem fuisse cum Bonfini presbytero a tartaris capto ex hoc loco delinxi potest. Sch. SS. III. 629. Hic Rogerius nunc Vardiensis canonicus, Hist. crit. V. 106.

⁴⁾ Inter viros huius aetatis forensis memorabilis est Rogerius scilicet canonicus Vardiensis, postea archiepiscopus Spalatensis. Hist. pragm. I. 396.

Kanonokság.

Kanonok lehetett azon időben akármely alsóbb rendű klerikus. IV. Inceze pápa Pétert a kalocsai kanonokot aldiákonoknak nevezi.¹⁾ A székesfejérvári 40 kanonok között csak 17-en voltak a misemondó papok.²⁾ Sőt még kiskorú személy is lehetett kanonok, mielőtt a diakoni rendet kapta. Így IV. Orbán kiskorú Andrást, azon reményben, hogy jámbor erkölcsű és kedvelt tudományos ember válik belőle, kanonokul parancsolja felvételni.³⁾

Megjegyzendő, hogy a kanonok prebendát kapott, de azért köteles volt a karbeli officiumon megjelenni, s engedély nélkül nem igen utazgathatott. Az esperes fekvő birtokból nyerte jövedelmét. Ha megtörtént, hogy csökkent a birtok jövedelme, az esperes fölsegélésére más megye kanonoki prebendáját is alkalmazták. Így a nyitrai esperes, esztergomi kanonok is lehetett.⁴⁾ Ilyenkor helyettesről kelle gondoskodnia a kanonoki teendők végzésére. IX. Gergely megengedé a bácsi esperesnek, hogy a váradi kanonokság prebendáját is élvezhesse, de helyettesítésre kötelezi ama káptalanban.⁵⁾

Ezekből kitűnik, hogy az esperesnek nem kellett *okvetlenül* kanonoknak lennie. Minden kétséget eloszlat e tekintetben spalatói Tamás esperes, kit a helybeli káptalan egykor

¹⁾ Innocentius — magistro Petro subdiacono nostro canonico Colocensi salutem et apostolicam benedictionem. 1243. C. D. IV. 1. 280.

²⁾ Gregorius — capitulo Albensi. Eadem ecclesia sit contenta quadragenario canonicorum numero, quorum sint 17 presbyteri. 1234. C. D. III. 2. 387.

³⁾ Urbanus — preposito ecclesie Strigoniensis. De dilecto filio Andrea clerico — in actate tenera constituto nobis datur intelligi, quod ipse, Domino concedente virum producere debeat moribus, placidum, et scientia gratiosum. — Mandamus quatenus clericum ipsum, in ecclesia Albensi, auctoritate nostra recipi facias in canonicum et in fratrem, si que provideas de prebenda. 1264. Wenz. III. 88.

⁴⁾ Jacobus archidiaconus Nitriensis canonicus ecclesie Strigoniensis. 1218. C. D. III. 1. 267.

⁵⁾ Gregorius — archidiacono Bazienti Colocensis diocesis. Indulgemus ut archidiaconatum Bazientem et prebendam Varadiensem libere valeas retinere, dummodo in ecclesia Bazienti personaliter deservias, et in Varadiensi facias per idoneum vicarium deserviri. 1241. Wenz. II. 128.

érsekül választott. Tamás nem számítja magát a káptalanbeliekhez, kik teljes számmal huszan voltak, de megérinti, hogy ő maga is velök együtt szavazott.¹⁾ Valamint tehát hibás állítás volna Tamást spalatói — úgy tévedés, minden ok nélkül Rogert váradi kanonoknak nevezni.

Káplánság.

A káplány azon korban nem a mostani lelkészi teendővel foglalkozó segédpap volt, hanem a pápa vagy ennek legátusa szolgálatában álló ügyvivő titkár, irodatiszt, rendeletek végrehajtásával, jövedelmek beszédésével megbízott *alsóbb rendű* klerikus. Ezért nevezi Tamás Rogert a fent idézett szövegben: »clericus capellanusnak«, kit a bíboros némely egyházi ügyek elintézésével (pro negotiis procurandis) Magyarországhoz szokott volt foglalkoztatni.

Így III. Honorius pápa Acontius aldiakont, káplányát bizza meg jövedelmei beszédésével. A Breve hazánk minden adóköteles egyháznagyainak szól, s kemény parancs a tartozás lerovására.²⁾ Ezen censusról, mint új és terhes dologról beszél a királyi jegyző, midőn felsóhajt. »Étele király halála után azt mondák a rómaiak, hogy Pannónia az ő legelőjük, azért, mert nyájak Pannónia földén legelésztek. És jogosan nevezték Pannónia földjét rómaiak legelőjének, mert most is rómaiak táplálkoznak Magyarország javaiból.« (9-dik fej. Font. II. 20.)³⁾ Ezen szöveg korhatározó 1219-re, mert az egyházak

¹⁾ Convocaverunt singillatim canonicos qui erant numero viginti. Inventum est, quod omnes pari voto et concordia voce Thomam archidiaconum eligebant, exceptis quatuor; quorum unus cum eodem archidiacono Traguriensem episcopum nominavit, reliqui tres neminem eligi voluerunt. Quo facto iterum residentes et ad invicem conferentes, omnes *sedecim* in eundem archidiaconum consenserunt, c. 45. Schwandt. 88. III. 620.

²⁾ Honorius — universis prelati ecclesiarum ecclesie romane *consualium* per Ungariam constitutis. Universitatem vestram monemus per apostolica vobis scripta firmiter precipiendo mandantes, quatenus censum ecclesie romane debitum magistro Acontio subdiacono et capellano nostro — persolvatis. 1219. C. D. III. 1. 277.

³⁾ Post mortem Athilo regis terram Pannonie Romani dicebant pascuam esse, eo quod greges eorum in terra Pannonie pascebantur. Et

adózása akkor még újság. De 1270-ben, midőn az már szokássá vált, nem volt érdemes azt neheztelve emlegetni. Ezen határozás magában foglalja III. Inceze és elődjei korát is; mert Honorius itt nem *legújabb* terhekről szól, hanem csak a már elődjei alatt fizetni kellett adók (censum debitum) beszolgáltatását sürgeti.

IX. Gergely megbizta káplányát, Jánost az aldiákot, hogy vizsgálja meg, nincs-e alapos kifogás a székesfejérvári prépost-választás ellen; s ha helyesnek találja, erősítse meg azt az apostoli szék tekintélyével.¹⁾ Roger is, a pápai követ káplánya, ily rendeletek végrehajtásával foglalkozott, és ezzel a római kuriát szolgálta, mint fűnt a soproni esperességről szóló oklevélben a pápa megjegyzi. Roger első főnöke Jakab bíboros is a sz.-mártoni apát némi ügyében. Egyed mestert aldiákot a pápa káplányát nevezi meg, ki a multkor az egyház ügyeit intézte Magyarországon.²⁾

Egyháziakból kerültek ki királyaink irodatisztjei is. A királyi iroda a XII. században »capella« nevet viselt. Ott működtek a notáriusok s főnökük volt a *capellanus*, a *comes* vagy *magister capellae*, kit a század végén már az *audae regiae cancellarius* váltott fel. A pápa a XIII. században már klerikusnak nevezi a notariust.³⁾ Ily hivatalt viselt III. László udvarában Kézai is: »Domino — Ladislao tercio — magister Simon de Keza fidelis clericus eius.« III. Béla korában még nem volt divatos ezen elnevezés, és Szabó téved, midőn őt *udvari pajmak* nevezi.

Hogy pedig a *clericus* kifejezést egyes személynél hajdan megkülönböztették a *presbyter* jelzőtől, példánk van rá pápai

jure terra Pannonie pascua Romanorum esse dicebatur, nam et modo Romani pascuntur de bonis Hungarie.

¹⁾ Gregorius — dilecto filio Johanni de Civitella subdiacono et capellano nostro. Inquisita de modo electionis et electi meritis veritate, auctoritate apostolica confirmare procuros. 1241. Katona Hist. crit. V. 903.

²⁾ Dicti abbas et conventus super hoc obtinuerunt literas prudenti et discreto viro magistro Egidio pape subdiacono et capellano, tunc in Ungaria pro negotiis Romane ecclesie existenti. 1234. Wenz. I. 323.

³⁾ Honorius — Joanni clerico charissimi in Christo filii nostri Hungarie regis illustris. 1222. C. D. III. t. 322.

oklevélben.¹⁾ Fentartotta továbbra is a francia nyelv a *clerc* kifejezést kancelláriai hivatalnok jelentésben. Az angol *clerk* is = *secretarius, scriba, notarius*.²⁾

Esperesség.

Roger, mint két bíboros egyházi ügyvivője, egymásután két magyar egyház, Nagyvárad és Sopron esperesi jövedelmeit *clereze* szolgálatai jutalmául. Az archidiaconus a XIII. században a káptalan által választott, és a püspök által beiktatott egyházmegyei hivatalos személy volt, és felügyeletet gyakorolt az összes megyei vagy kerületi papság felett. Püspököt is helyettesített; azaz vikárius volt halálozás vagy egyéb akadály esetében. Hivatalos működéséről ezt olvassuk IX. Gergely dekretálisában: »A római rendszabály szerint az esperes püspöke után a legnagyobb, s magának a püspöknek helytartója, kinek nagy gondot kell fordítania úgy a papokra, mint azok egyházaira, mert számot fog adni Istennek azokról ítélet napján.«³⁾

Tévednek Bonfini és Lucius, midőn Rogert sacerdosnak vagy presbyternek nevezik. Az archidiaconus az volt, mire neve mutat: diákón. A misés papok templomi teendőit az *archipresbiter* ellenőrizte. Midőn a püspökség megürrült, az esperes állott a megyei ügyek élén, s a pápa hozzá és a káptalanhoz intézte rendeleteit. Lásd Roger érsek kinevezési oklevelében: »Innocentius archidiacono et capitulo Spalatensi.« Ő a püspök ellenőre volt, kit fontos ok nélkül nem lehetett lemondásra kényszeríteni.

Tamás esperes közli történeti művében, hogy Natális érsek, mintán hiába igyekezett lemondásra bírni alkalmatlan

¹⁾ Honorius — episcopo Ultradivano. Tu in terra Borza tibi jurisdictionem indebitam usurpare contendens, presbyteros et clericos ipsius terrae ad synodum tuam vocas. 1222. C. D. III. t. 322.

²⁾ Horányi sem ismeri a clericus = notarius XIII. századi értelmét; »M. Simonis de Keza presbyteri Hungarici saeculi XIII. Chronicle.« az 1782. kiadás czimlapján.

³⁾ Secundum Romani ordinis constitutionem, major post episcopum, et ipsius episcopi vicarius reperitur (archidiaconus), omnem sollicitudinem, et curam tam in clericis, quam in ecclesiis eorum impendendo; cum super his sit redditurus rationem in districti examinis iudicio. Decretal. l. XXIII. De officio archidiaconi, c. 7.

ellenőrért Honorátus esperest, végre hosszas sürgetéssel rábeszélte, hogy szenteltesse fel magát presbyterré. Mibelyt ez megtörtént, rögtön kitette őt hivatalából, mert, mint mondá, misés pap nem való esperesnek.¹⁾ Honorátus panaszt tön e miatt a pápánál, ki visszahelyezé őt hivatalába, mivel, úgy mond, erkölcsi kényszerrel történt a pappá szentelés, hogy aztán mint alkalmatlan személy a *diákoni hivataltól* elmozdítassék.²⁾

Hogy a diákon-esperes egyúttal valamely egyháznagy káplánya is lehetett azon században, tudjuk IV. Kelemen levelelől, ki esperest vesz fel a káplányok közé.³⁾ Ez nem csupán titulus az esperes számára, mert a prenesztci bíboros-püspöknek is volt Roger után esperes káplánya, mi működő hivatalra mutat.⁴⁾ Ezekből kitűnik, hogy Roger esperest, káptalanbeliek vagy áldozárok közé, pozitív adatok hiányában, joggal nem sorozhatjuk.

Végre föl kell említeniünk, hogy Tamás esperes királyunkat uraló tartomány városában, Spalatóban jött a világra: mert midőn érsekké választották s a helybeli alsóbb papság a polgársággal együtt a választást ellenezte, hazafiságát hozták fel okul. »Jobban féltek, mint a haláltól, nehogy a velők egy hazában született férfú, míg ők alacsony rangban tengődnek, a méltóság oly magas fokúra emelkedjék.«⁵⁾

¹⁾ Cum ergo fuisset in presbyterum ordinatus, statim Natalis Honoratum ab archidiaconatu deiecit dicens: Non debet sacerdos in archidiaconatus ministerio deservire. Moxque alium (diaconum) in loco ejus accivit.

²⁾ Valde iniquum fuit, ut uno eodemque tempore, una persona nolens ad ordinem sacerdotii promoveatur, quae voluit immerita a diaconatus officio removeatur. Hist. Salon. c. V. 539. l.

³⁾ Clemens — magistro Demetrio archidiacono in ecclesia Strigoniensi, subdiacono nostro. Te capellanorum nostrorum consortio duximus aggregandum. 1266. Wenz. III. 147.

⁴⁾ Urbanus — magistro Roberto subdiacono nostro archidiacono Quinque-eclesiensi in Walko, capellano Venerabilis fratris nostri episcopi Prenonestini. 1264. C. D. IV. 3. 232.

⁵⁾ Plus morte timebant, ne hic qui eadem erat patria oriundus cum eis, se in a tenentibus ad tantae consecunderet fastigium dignitatis. Hist. Sal. c. 45. 621.

Befejezésül.

Ama rég ismert latin mondatra hivatkozunk: Errare humanum est — tévedés emberi dolog. Ne legyünk tehát túlságosan érzékenyek, midőn hibás nézeteinket némely szakavatott társunk nem resteli helyreigazítani. Sokat tiltakoztunk mi is egykor felületes történetgyártók szeszélyes föltevéséi ellen és nem egészen eredménytelenül. Sajnos, hogy fáradozásunkért köszönetet vagy elismerést épen nem — lenézést, sőt gyűlöletet eleget tapasztaltunk.

Megütközve e jelenségen, kérdezzük közművelődési intézeteink vezetőitől: mi lesz a hasznos növények termesztésére szánt kertből, ha ott büntetés alatt tilos a haszontalan vagy ártalmas gyomok kitépése?

Pályadíjak nem sokat lendítenek tudományos állapotaink javulásán. Vannak a történetíróknak minden korban különösen kedvelt, de változékony eszméi. Ezek uralma alatt jutalmat nyer nem az okszerűség, hanem a korszerűség. Példa a m. kir. egyetem Anonymus időkorára vonatkozó 1864-ben kitűzött pályakérdése. Sejtteni lehetett, hogy a Schwartzner-féle jutalmat az kapja meg, ki az akkor divatos nézet szerint, a jegyzőt I. Béla udvarához tartozottnak bizonyítja. Megnyerte a díjat, meg is érdemelte néhai tagtársunk, Vass József; egyrészt azért, mert a bírálók rögeszméinek döntő hatását előre felismerte — főképp pedig, mert a tarthatatlan vélemény igazolására 97 nyomtatott lapot irt tele.

Meglepő eredménye lett azonban e terjedelmes megokolásnak; az, t. i. hogy manapság az egyetemi tanulók e tekintetben, a még tarthatlanabb nézet elfogadására, IV. Béla korára utalvák.

Köszönet akadémiánknak, hogy a »Gesta hungarorumot« tartalmazó codex hasonmásolt kiadásáról gondoskodott. Ezen hasonmás grafikai méltatásából következik, hogy mivel a »*quondam* bonae memoriae Belae regis« notáriusa e mondatot csak 1270. május 3-dika után fogalmazhatta, a codex írásmódja pedig vagy ötven esztendővel előbbi időre vall, valaki azt *előbb*

írta, hogysen a szerző megfogalmazta, azaz: a másolat az eredetinel előbb keletkezett. Várva várjuk ezen diplomatikai anomália kiegyenlítését.)

A történeti kütfők ismertetésére kiírt akadémiai pályázatnak sem láttuk nagy hasznát. Nevezetes eszme zavart okozott a kütfői munkák felületes áttekintése, s még felületesebb tárgyalása száz és több év óta hazai történetíróinknál.

Kollár, a bécsi udvari könyvtár igazgatója, a múlt század második felében úgy vélekedett, hogy Kézai munkája szolgált alapul összes krónikáinknak, s ismeretlen írók csak bővítették és egyengették az ugyanazon egy művet. A bécsi Sambucus-féle codexről határozottan állítja, hogy az Kézai műve s jogos sajátja, hogy a III. László királyhoz intézett prólógussal kezdődik. Ismeri ő Pray közléséből az Eszterházy-féle codexet is, melyet Hevenesi másolt le és Kézai eredeti épségben maradt művéről vett példánynak tartja. Össze is hasonlítja a Sambucuséval és észreveszi, hogy ezek majd mindenben különböznek egymástól. A bécsi 1342-ig nyúlik, míg a másik 1282-vel végződik.

Ebből ő nem két külön szerzőre következtet, hanem a bécsivel egyező budai krónikát is Kézai munkájából keletkezettnek tartja. Rosszulja emélfogva, hogy Hessz kiadó 1473-ban a hozzá tartozó prólógust vagy levelet III. László királyhoz kihagyta, s e helyett Lászlóhoz, a budai préposthoz, intézte előszavát. »Nekünk sokkal jobban tetszett volna, úgymond, ha Kézai prólógusát tette volna Hessz a könyv élére; vagy bár röviden értesített volna minket, ki volt azon ember, ki I. Károly alatt Kézai krónikáját átalakította, bővítette és saját koráig folytatta.«

Helyesnek tartják Kollár nézetét a bécsi codexről hazai tudósaink is Toldy Ferenczig és Szabó Károlyig. Ezen utóbbi így nyilatkozik a 1862-diki kiadás előszavában: »A legújabb és legpontosabb kiadás érdeme Endlicher István Lászlóé, ki

*) Ezen palaeografiái korhatározást felhoztuk már 1878. október 14-dikén, utolsó felolvasásunkban e tárgyról, mely nem érdemelt akadémiai kiadást. Lásd kivonatát a Főv. Lapok 1878. okt. 16. 1155. l.

Kézainkat a bécsi es. könyvtár codexéből adta ki. (Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana Sangalli 1849). Régi krónikáink legelső magyar fordításához az említett kéziratokat nem használhatva, mind e négy kiadást (Horányié kettő, Podhradeckyé 3-dik, Endlicheré 4-dik) figyelemmel kísértem, kétes esetekben azonban Endlicheréhez, mint *legújabb- és legpontosabbhoz* tartottam magamat: VII. lapon.

Azóta tüzetesebben tanulmányoztuk szaktudós társainkkal együtt fennmaradt összes krónikáink szövegeit, s képesek vagyunk ma teljes biztossággal kimutatni, hogy *Kézai* dolgozott a budai csoporthoz tartozó krónikákból: ő kivonatolta, egyengette s itt-ott sajátjával toldozgatta ezek szövegét; nem pedig a *krónikások* bővítették és nyújtották Kézai munkáját. A folytatók pedig azon művet folytatták I. Károly koráig, a melyből Kézai a magáét szedelegette.

Tiszteljük mi mindenkinél a minden áron föntartott magánvéleményt: de Endlicher feldiesért kiadásában tapasztalt eljárását még sem mentegethetjük. Ő felvette Kézai munkáját a Monumenta Arpadianába ily felirattal: »M. Simonis de Keza e codice chartaceo seculi XI-i *bibliothecae palatinae Vindobonensis*.« Ezt követi a Sambucus-féle codex prólógusa, azután pedig nem azon codex bécsi szövege, hanem a Kósá-féle másolat Horányi kiadásából. Ha most valaki a Monumentákban közölt szöveg eredetijét Bécsben keresi, úgy jár, mint mi jártunk s hiába fáradozott oda. — Kapja a budai krónika másolatát, egyebet semmit. Ezen eljárás ámtásnak is beillik.

Értekeztünk mi bőven ezen irodalmi ámtásról (mendacium literarium) a latin munkánk II. kötetéhez írt előszóban 1883-ban V. és VI. lapokon. Fel is vettük a Sambucus-féle kéziratot egész terjedelmében a Dubnici krónika váriánsai közé (Font. III. kötet).

Ily körülmények közt kérve kérjük akadémiánk intéző köreit, könyörüljenek hazai történettudományunk szármalmas állapotán, s szervezzenek egy állandó bizottságot, ki regisztrálja, és ha kell, védje a többé kétségbe nem vonható megállapításokat ignorancia vagy pártoskodás ellen. Ne nézzék tétlenül,

hogy újra probléma számba menjen az, miről végkép határozott már az okszerűség. Ez véget vetne az örökös »circulus vitiosus«-ban keringésnek.

Ime csak tavaly hasonnást közölt egy kútfői tanulmányairól hírneves szerző az említett Sambucus-codex első lapjáról Magyarország története II. kötetében a 634. és 35. lapok között ily felirat kíséretében: »Kézai krónikájának első lapja a bécsi udvari könyvtár XV. századi codexéből.« Ezen bibliográfiai képtelenség nem bosszantani ma a jól informált olvasó szemeit, ha ama tervezett s mindeddig nehezen nélkülözött akadémiai bizottság a rég megállapított tényállást számon tartotta és tájékozás végett jelezte volna.

Mikor írhat valaki nálunk minden tekintetben alapos hazai történetet, ha az időnként sikerült fölfedezések, *nyilván- tartás hiányában*, minduntalan nyomtalanul elenyésznek?

Közöljük még eredetiben is, ifjabb történetbuvárok kedvéért, Kollár fönt idézett nyilatkozatát.

Exemplaria haec duo, de quibus hic ago, Kezae chronici, ad eum prorsus modum dissimilia sunt, ut praeter rerum primam seriem, reliquis argumentis fere omnibus, inter se mirum quantum discrepent. Caesareum sane certe multo copiosius est, et ad coronationem usque Ludovici I. deductum. Quibus rationibus facile induco animum ut credam, Eszterhazyanum exemplar genuinum omnino Simonis de Keza opus esse, cui quidem origines suas hocce exemplar Caesareum debeat, utpote ab ignoto adhuc mihi scriptore, qui tamen sub Carolo I. aetatem egerit, recensitum auctum et longius paulo productum, in scripto Kezae nomine, ejusdemque servato prologo, in lucem editum.

Porro autem exemplaris hujus caesarei simillimum fuit illud, ex quo typis inscriptum est chronicon, quod eruditis nostris Budense audit. Lucem id aspexit Budae A. C. 1473, opera Andreae Hossi regis Matthiae Corvini typographi. — At vero typographi hujus opera eo potissimum probari minime potest, quod prologum sive epistolam Simonis de Keza, qua is opus

sum regis Ladislao IV. dedicaverat rescuerit, Quam ob rem etiam majorem multo gratiam Hossus a nobis erat iuturus, si prologum Kezae typis exscriptum edidisset; aut docuisset saltem, brevibus quisnam ille mortalium fuerit, qui Simonis Kezae chronicon sub rege Carolo recensuerit auxerit et ad suam usque aetatem producerit. *Chronicon Kezae* sub Carolo I. auctum et *Budae* ut modo dixi vulgatum; continuo consequitur Anonymi chronicon etc. *Supplementa ad Petri Lambecii comment. lib. I. Vindobonae 1766. columna 688.*